

„...FEJE ALÁ A PÁRNÁT...”

Zalán Tiborral József Attila műveiről és hatásairól Payer Imre beszélget

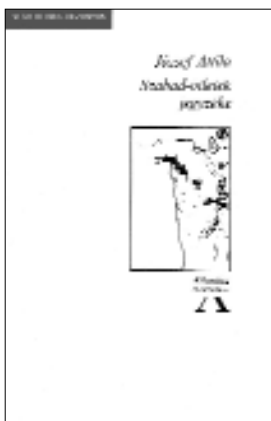
– *Hogyan látja József Attila költészetének hatását a kortárs költőkre az utóbbi évtizedekben?*

– A kérdésre nem tudok pontos választ adni. Arra emlékszem, hogy a hatvanas–hetvenes években a fiatalok, még a pesti vagányok is lobogó fehér ingben indultak falura, Erdélybe, és viszonylag sűrűn József Attila „Kertész leszek, fát nevelek...” kezdetű költeményét énekeltek. Mindez az akkori társadalompolitikai gépezettel szembeni ellenállás is volt. „Nem törődöm semmi mással, csak a beojtott virággal” – pacifista gesztus volt ez, amely arra akart rámutatni, hogy él egy másik József Attila-kép is, amely egyáltalán nem azonos a róla kialakított kurzusköltő képével. Aztán a politikai nyomás csökkenésével valahogy József Attila emlékezete és jelenben benne élése is háttérbe szorult. A rendszerváltozáskor viszont újra előkerült, szintén politikai kontextusban. Egyesek kárhoztatták, *akkor* kárhoztatták a baloldali kötődése miatt, aztán ezek a hangok is elhalkultak. Most, a József Attila-centenárium miatt, újra hangsúlyos kérdés lett József Attila költészete. Attól tartok, ha nem lenne ez az év, akkor aligha emlegetnék ennyien és ennyire hangsúlyosan a költőt. Sajnos, nálunk az a szokás, hogy ilyen esetekben agyba-főbe dicsérik az alkotót, mondván: így szeretünk, úgy imádunk, de a lényeg, hogy végre sikerült le tudnunk.

– *Ön szerint jót tesz a költőnek ez az ünneplés?*

– Ezt most még nem lehet tudni. Mindenesetre figyelmeztető, hogy felhívtak többet is, elsősorban külföldről, akik azt kérdezték, mit csináltak ti a szerencsétlen József Attilával?! Van, aki szerint egyáltalán nem kéne foglalkozni vele – így semmiképpen. Más vélekedés szerint azzal, hogy túlzásokba esünk az ünneplés során elhasznált jelzők mennyiségével és magasságával, az ellenkező hatást érzjük el a minden kétséget kizárólag jelentős alkotóval kapcsolatban. Gurmand-hasonlattal élve: ha valamit agyoncukroznak, akkor már nem is érezhető a saját íze. A kampánynak lehet pozitív hatása, de éppen úgy lehet negatív is. Attól félek, úgy járunk József Attilával, mint például egykor Radnóti Miklóssal. Most, az évforduló kapcsán a vízcsapból is ő folyik, de aztán ejtik, elfelejtik. Persze lehet, hogy túlságosan

sötéten látom a dolgot. Vannak olyan kiváló irodalomtörténészek, közülük hirtelen épp Tverdota György neve jut eszembe, talán nem is teljesen véletlenül ő, akik rengeteget tettek azért, hogy József Attila méltó helyre kerüljön az irodalomban. Az ő nagyon fontos és hosszasan tartó, értékes kutatásuknak is köszönhető, hogy József Attilának olyan a szakmai rangja, amilyen. Megint, és hirtelen gondolok valamire, ez pedig a Szabó B. István szerkesztette, Tverdota kommentárjával ellátott, *Költőnk és kora* című, fotókkal gazdagon illusztrált, nagyon esztétikus album. Ez például magas színvonalon teszi széles körben ismertté József Attilát, elérhető közelségbe hozva őt az olvasókhöz. Tőlük is nagyon függ, hogy ebbe az irányban fejti-e ki a centenárium a maga jótékony hatását. Ám a hivatalosságnak vannak

A *Szabad-ötletek jegyzéke* első hiteles kiadásának (1990) borítója

árnyoldalai is. Nekem, urambocsá', az is szöveget üthet a fejembe, hogy miért éppen április 11-én van a Költészet Napja. Miért nem Balassi Bálint, Arany János, netán Babits Mihály vagy mások születésnapján. Miért József Attilán? Persze tudom, hogy ez a döntés Kádár–Aczél-érában született, és nyilvánvalóan politikai oka volt. József Attilával mint úgymond proletárköltővel kívánta legitimálni magát az akkori rendszer. Éppen az irodalmi teljesítmény jelentősége veszett el a gesztusban, így nagyon rosszat tettek ezzel a költővel. Véleményem szerint az lenne a legjobb, ha akkor lenne a költészet napja, amelyik napon egy (magyar) poéta sem látta még meg a napvilágot, és messze-

ható megbékéltető rendeletet kellene hozni, hogy ezen a napon ne is születessék majd ezután se költő.

– *Önre is olyan nagy hatással volt annak idején József Attila költésze-
te, mint a többi fiatalra?*

– Kezdetben tulajdonképpen nem. Nekem az egyetemi évek alatt Ady Endre volt a költőideálom – ma már nyilvánvaló számomra, hogy ebben nem csak esztétikai döntések motiváltak; akkor fontos volt személyiségem fölépítéséhez az éjszakában járó, sokat piáló és csajozó figura... Később Nagy László költészetének kerültem a hatása alá, majd a szükséges poétikai váltás „kieszközlése” miatt száz-

nyolcvan fokok fordulat és Kassák Lajos következett. József Attila a nyolcvanas években került a figyelmem központjába. A Kossuth Klubban volt egy ünnepi megemlékezés a költő nyolcvanadik születésnapja alkalmából, melyen engem is kiültek a méltatók asztalához. Beszédemben többek között azt találtam mondani, hogy nagyon rosszat tett neki a kommunista párthoz fűződő egyoldalú szerelme, valamint azt követeltem, adják ki a *Szabad-ötletek jegyzékét*.^{*} A megjegyzéseim akkora felhörtülést keltettek a pártközpont és a hivatalos irodalom megjelent képviselői körében, akik ott helyben, ünnepi megemlékezéshez méltatlan és kioktató hangnemben határolták el magukat tőlem, és utasították vissza mindkét felvetést, hogy erősen el kellett gondolkodjam azon, hogyan képes valaki még mindig ekkora indulatokat kiváltani az utókorból. Egyszerre kíváncsi lettem arra, ki is ő *valójában*. Ráadásul akkoriban tanítottam, s arra gondoltam, alaposan és hitelesen kéne tanítani ezt a valóban figyelemreméltó szerzőt. Nekiláttam hát az életmű alaposabb tanulmányozásának, s rádöbbsentem, hogy valóban kiváló alkotó.

A költő igazolványképe 1920-ból

– *Önre most melyik korszaka hat a leginkább?*

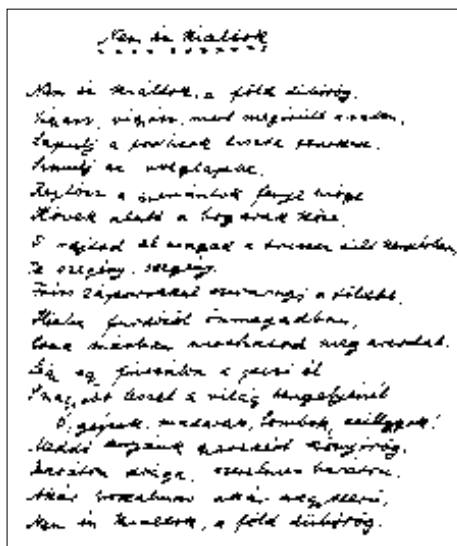
– Még mindig kései verseinek az időszak. A létösszegzés, a gyermeklét mint életre szóló egzisztenciális probléma. József Attila a bűnt kereste magában, a gyerekkorában is. Ne feledjük, a jóság *lehetősége* egyik alapfogalma volt a költőnek. Engem is mélyen foglalkoztat ugyanez a kérdés. Nagyon sokat gondolkodom ilyesmiről, és ilyenkor rokonomnak érzem a költőt mindebben.

– *A mostani irodalomtudomány József Attila költészetét inkább nyelvi-retorikai szempontból elemzi, nem annyira a lélek érdekl.*

– Engem a szenvedő lélek érdekel, talán, mert én nem vagyok irodalomtudomány. József Attilának ezek a versei annyira közvetlen hangúak és személyes jellegűek, hogy szerintem olykor még naplóbejegyzéseként is olvashatók. Szenvedve és szenvedélyesen mélyen érző és gondolkodó ember volt. Autentikusan akart élni, még ha belehalt is. A halállal való foglalkozás megrendítő erejű nála, ez a kérdés

^{*} A *Szabad-ötletek jegyzékének* hiteles, teljes szövegét végül 1990-ben az Atlantisz Kiadó adta ki, Stoll Béla sajtó alá rendezésében. – *A Szerk.*

engem is szenvedélyig menően foglalkoztatott mindig. A magány, a reménytelenség, az elrontott élet, a tűzhely már csak másnak remélése... Hogy az ember lefekszik, és senki nem teszi a feje alá a párnát. Természetesen mindez a költő kései korszakában jelenik meg legtisztábban és legvégtetesebben. Ugyanakkor, egyáltalán nem vagyok ellene semmilyen retorikai vagy poétikai szempontú megközelítésnek. Hangsúlyozom azonban, hogy én – talán elavultnak tűnő álláspontot képviselve – amondó vagyok, hogy a szépirodalomban maguk a művek az elsőrendűek és az elsődlegesen fontosak, és ezekhez kell kapcsolódniuk az értelmezéseknek. Ha az interpretátorok és az interpretációk akarnák kijelölni a művek születését is, az nemcsak egyoldalúsághoz vezetne, és végzetesen unalmassá tenné az írásokat, de az író szerepét is másodlagossá degradálná. Mármost, akkor el kéne gondolkodnunk azon, hogy mihez képest, és mi kerülne a helyére. Erre a gondolatkísérletre azonban nem vagyok hajlandó...

A *Nem én kiáltok* (1924) tisztázott kézírata

– Említette, hogy Önre József Attila költészetének melyik korszaka hatott leginkább. Manapság viszont többen is a költő formai virtuozitására fogékonyak.

– Igen, de szerintem elementáris hatással még mindig a 1934 és 1937 között írt költeményei vannak a költők többségére. Hozzám egyébként a szürrealisztikus alkotásai is közel állnak. Ezzel csak azt akartam mondani, hogy a formai virtuozitást sokféleképpen értelmezhetjük, nem csak az ujjunkon számolva a szótagszámot, vagy a rövid magánhangzókat követő mássalhangzókat.

– Azt gondoltam, hogy a korai avantgárd verseit fogja még említeni, éppen a Kassák Lajos életművéhez való vonzódása miatt.

– Éppen a Kassák-vonzódásom miatt nem tetszettek annyira József Attila ilyen típusú versei, hogy csak a *Nem én kiáltok* címűt említsem közülük. Erőteljes költemény, de mégsem annyira radikális, mint Kassák alkotásai. József Attila avantgárd lenyomatú költeményein nyilvánvalóan érződik, hogy akkoriban, mikor írta őket, közel volt hozzá a kassáki modell. Nagyon jó költő volt már akkorra, ennek ellenére utánzatnak, utánérzésnek tűntek számomra az ilyen típusú versek, még akkor is, ha esetenként tökéletesebbnek tűnhettek a mesterénél. Am, nem tudok jobb kifejezést: valahogy desztilláltak Kassákhoz képest. Nekem annak idején éppen egy másféle radikalizmusra volt szükségem, mint említettem, hogy tovább tudjak lépni a saját poétikám kialakításában. Ezt a másféleséget tisztábban találtam meg Kassáknál.

– *Mégis, többen kimutatni vélnek az Ön költeményeiben József Attila-utalásokat. Persze ez nagyon sok mai költőről elmondható. Valahogy költői anyanyelv lett József Attila versbeszéde az utóbbi évtizedekben...*

– Igen, talán ezért mutatnak ki nálam olyan hatásokat is, amelyek esetleg nem is léteznek. Vagy ha igen, nem feltétlenül hatásként, ahogy gondolják. Ha a ráutalás (beidézés) tudatos, és akkor már nem hatásról van szó, hanem beemelésről... Ha mégis ragaszkodunk a hatásához mint terminológiához, az igazat megvallva, esetemben legfeljebb *közvetett hatásról* lehet szó. Ugyanis Nagy László költészete és Sziveri János költői szemlélete és emberi formái valóban óriási hatással voltak rám, számukra pedig kimutathatóan is József Attila volt a mester. Nagy Lászlónál a népi szürrealizmus irányában, Sziveri János pedig a filozofikus József Attilát szerette és követte, elsősorban fiatalabb korában.

– *Ezzel némiképp megelőlegezte a mostani recepciót, mármint a tudományos, vagyis az 1928 és 1934 közötti versei kerültek leginkább tudományos reflektorfénybe, főként az Eszmélet.*

– Igen, Sziverit már évekkel korábban is ezek a költeményei izgatták a legjobban. Tehát ez a barátság vagy a Nagy László-hatás értelmezhető nálam közvetett József Attila-hatásnak. Az elemzőknek erre nagyon éles a fülük. Ugyanakkor kicsit egyoldalú ez a hallás, hiszen más, talán jelentősebb hatásokat viszont kevesen vesznek észre a költészetemben. Tehát az, hogy József Attila versnyelve a kortárs magyar líra anyanyelve, féltő, hogy leginkább az elemzők nagy részének leegyszerűsítésekhez vezető farkasvakságával magyarázható.

– *Az utóbbi időben milyen fontos olyan élménye volt, amely József Attilával való foglalkozásra irányította?*

– Láttam a költőről szóló Jelenczki-filmet. Na, az nagy hatást gyakorolt rám. Kellően mély és jelentős filmkölteménynek tartom, amely, ha többet nem is ér el, mint hogy hatékonyan segít ébren tartani a József Attila iránti érdeklődést, már többet tett, mint sokféle, gyakran impotensnek feltűnő, köldöknéző okoskodás.

József Attila 2005-ben felavatott nagyváradi szobra, Wagner Nándor alkotása.
Erdélyi Gyula felvétele